

**ЗА ЕДИН СПЕЦИФИЧЕН СЛУЧАЙ ПРИ УПОТРЕБА
НА БРОЙНИ ЧИСЛИТЕЛНИ ИМЕНА
В СЪВРЕМЕННИЯ БЪЛГАРСКИ ЕЗИК**

Красимира Чакърова
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

**ON ONE SPECIFIC USE OF THE CARDINAL NUMBERS IN
CONTEMPORARY BULGARIAN LANGUAGE**

Krasimira Chakarova
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

The current paper examines one specific use of the cardinal numbers in the contemporary Bulgarian language. It concerns the cases when cardinal numbers function as pre-modifying quantifiers in relation to two (or more) heads of the noun phrase linked with coordinating conjunctions, the first of which is masculine gender. The purpose of the research is to study the way in which native speakers perceive the semantics and grammatical accuracy of similar structures; to examine the reasons for ambiguity in some of the examples and to distinguish the types of phrases where structural semantic polysemy is avoided.

Key words: cardinal numerals, coordinating structures, quantifiers, structural semantic polysemy

Във фокуса на настоящото изследване попада една специфична употреба на бройни числителни имена (нумеративи) в съвременния български език. Става дума за случаите, когато нумеративите (за точен или приблизителен брой) функционират като препозитивни квантификатори¹ по отношение на съчинително свързани чрез съюза *и* две (или повече) опорни съществителни (у П. Осенова „координационни фрази“²), първото от които е от мъжки род. Срв.:

¹ В синтактичния клас на квантификаторите Й. Пенчев включва „всичкия“, „целия“ и бройните числителни (в т.ч. „много“ и „малко“ в приименна употреба“) (Пенчев 1993: 45).

² Терминът е на П. Осенова (Осенова 2009: 166 – 168). Авторката разглежда следните видове координация в именната фраза: „координация между адюнкти

Този несесер включва няколко отличителни функции – има място за **6 химикала и молива** (<http://www.uchmag.com>)³, **Сложих два химикала и молива**, след което затворих чантата (<https://963.alle.bg>), **След това добавете 2 нарязани портокала и лимона** (<http://zaw12929.blog.bg>), [...] **новини за конференцията се появиха в над сто вестници и новинарски портали** (<http://www.lazerplovdiv.com>), [...] **как една ряпа, два моркова и чушки могат да се превърнат в палми** (<http://www.tigan.bg>), **Седмицата на движението, която стартира днес, 29 септември, обединява събития в 52 града и села в страната** (<http://mediacafe.bg>), **Хората купуват все по-малко, често вземат по 1 – 2 банана и портокала, 1 ябълка** (www.hsmaritsa.com); **Когато аз постъпих тук на работа през 2001 г., имаше звено от 10 полицаи и охранители** (www.novinar.bg), **Водоподаването в два града и села от област Кърджали ще бъде временно преустановено** (<http://www.bta.bg>), **Става дума за 13 асортимента в над 1800 буркана и бутилки, които са произведени в обект без регистрация** (<http://news.vratza.com>), **Над 160 украински градове и села сменят съветските си имена** (<http://www.mediapool.bg>), **През първите десет години на новото столетие в Стара Загора излизат 28 вестника и списания** (К. Коняров, цит. по <https://books.google.bg>), **От над 1000 публикации в повече от 40 вестника, списания и сборници трудно се отсява** (<http://sbj-bg.eu>), **На ревюто на Victoria's Secret за 120 манекенки има по 5 гримьора и фризьора на човек, върху всяка се работи по 4 часа – общо 600 гримьора и фризьора** (М. Фучеджиева, цит. по <http://e-vestnik.bg>) и мн. др.

Както се вижда от цитираните примери, мъжкородовите съществителни в позиция на първа именна опора биват както нелични, така и лични и са маркирани по два различни начина – с бройно множествено окончание, но и с обикновена плурална флексия. Смятаме, че липсата на единство при употребата на числовия маркер заслужава специално внимание не толкова защото е допълнително доказателство за неустановеността на съответната граматична норма⁴, колкото зара-

на опората (*хубава и добра жена*); координация между комплументи на опората (*група студенти и приятели*); координация между именни опори (*Петър и Иван*)“ (пак там: 167), и подчертава, че това езиково явление е „едно от най-сложните за моделиране явления в която и да е езикова теория“ (пак там: 168).

³ Примерите от различните интернет източници са цитирани без редакторска намеса.

⁴ Подобно мнение споделят лингвисти като П. Радева, Ив. Харалампиев, П. Пашов, Б. Николаев, А. Тодоранова и др. – срв: „От системна гледна точка запазената поради особености на историческия развой само при съществителните от мъжки род специална бройна форма е недопустима“ (Радева, Харалампиев 1994: 72); „[...] по отношение на съществителните за лица сравнително често се срещат отклонения, които показват, че тази норма не се е наложила“ (Пашов 1999: 70); „Както често се случва, в практиката и бройната форма в много случаи не се използва според нормативните предписания“ (Николаев 2001: 89); „[...] по от-

ди вариабилността при количествената интерпретация на някои от интересующите ни конструкции – срв.: напр. *6 химикала и молива* (от една страна, може да се приеме, че с цел избягване на повторението е елипсирано числителното *шест* пред втората именна опора⁵, от друга – че обектите са общо шест⁶).

Основните цели, които си поставяме, са: 1) да направим наблюдения върху начина, по който носителите на езика възприемат семантиката и граматичната оформеност на подобни конструкции; 2) да потърсим причините за структурно-семантичната⁷ многозначност на някои от примерите и 3) да обособим типовете фрази, в които се наблюдава снемане на многозначността.

Преди това се налага да отбележим, че разглежданата тук употреба не е била обект на специално проучване в лингвистичната литература. Единственият автор, който споменава аналогични примери в коментара си за бройната множествена форма в нашия език, е Е. Георгиева – срв.: „Употребата на обикновената множествена форма вместо бройната след числително се разширява вече и в случаи, когато числителното посочва общ брой, съвкупност, последвано от няколко съществителни, които определят, конкретизират съвкупната множественост, напр. *25 спортисти и спортистки [...], над 30 романи, повести, разкази* и т.н. В приведените думи обикновено се чувства изпуснатата дума, която обобщено изразява посоченото количество, като напр. *души*, ако става дума за лица, или *предмета, произведения*, ако се касае за други неща: *25 души спортисти и спортистки, над 300 произведения – романи, повести, разкази*“ (Георгиева 1964: 216). Логично възниква въпросът дали тези регистрирани преди повече от половин век случаи са спорадични, или са прояви на трайна езикова тенденция, която продължава и до днес. И още: еднозначно ли се „разкодират“ те от съвременните езикови носители.

ношение на бройната форма книжовната норма в речевата практика често бива пренебрегвана“ (Тодоранова 2010: 176).

⁵ Поначало координацията, както основателно посочва П. Осенова, е „тясно свързана с явлението елипса“ (Осенова 2009: 168).

⁶ Впрочем точно такава е значението в конкретния рекламен текст, придружен със снимка на самия артикул (вж. <http://www.uchmag.com/?p=25368>).

⁷ За видовете многозначност вж. у Ив. Петрова (Петрова 2006). Важно е уточнението на авторката, че не всички структурно многозначни изречения са и семантично многозначни (Петрова 2006: 12).

Изходна база на нашия анализ са резултатите от проведена анонимна анкета с шестдесет респонденти⁸, на които бе възложена следната задача: да разгледат пет групи примери, представящи различни варианти на словосъчетания от типа [нумератив + съчинителна именна фраза с конектор *и*], и да дадат отговор на два въпроса – 1) правилно или неправилно е съответното изречение и 2) какъв е броят на квантифицираните в него обекти⁹.

Общото между отделните примери в селектираните групи е това, че всички те съдържат съчинителна конструкция, в която участват две нелични съществителни, първото от които е от мъжки род. Разликите са няколко: 1) второто съществително в конструкцията може да бъде от мъжки род, но и от друг род; 2) опорните съществителни от мъжки род варират по отношение на избора между бройна и обикновена множествена форма; 3) в повечето примери препозитивният квантификатор (нумеративът) стои само пред първото съществително, но в други е поставен и пред второто; 4) в някои изречения е употребен дистрибутивният предлог *по* (веднъж или двукратно), докато в други той отсъства.

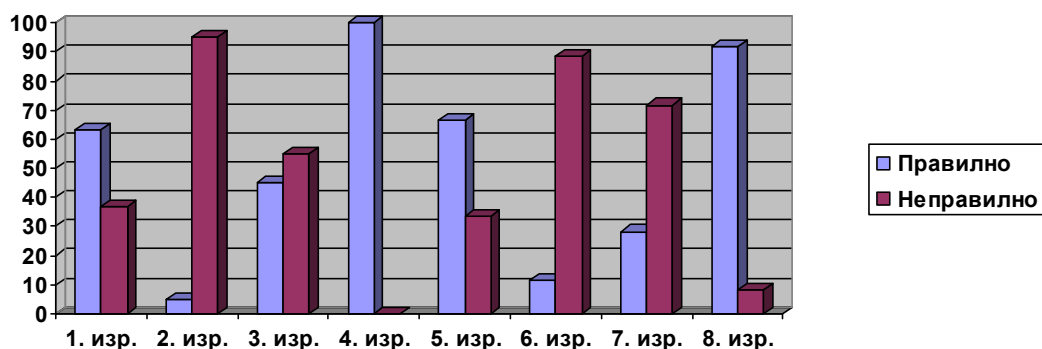
В следващото изложение ще представим в обобщен графичен вид отговорите на анкетираните.

I. Ще започнем с първата група примери, която включва осем изречения:

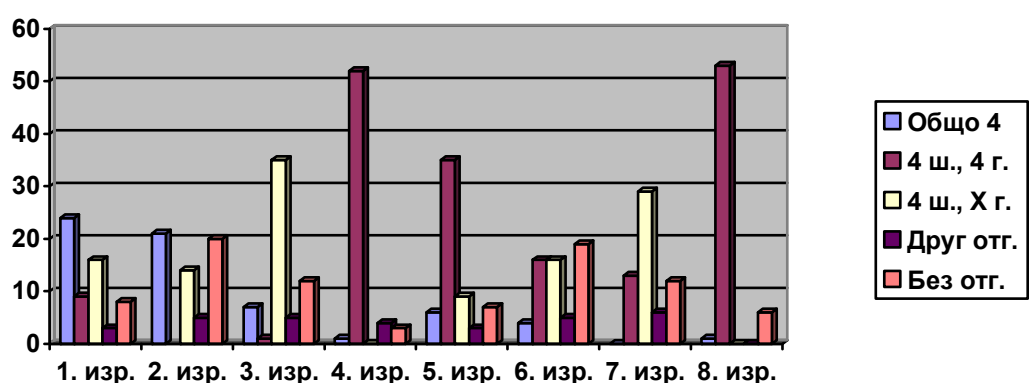
- (1) *В стаята има четири шкафа и гардероба.*
- (2) *В стаята има четири шкафове и гардероби.*
- (3) *В стаята има четири шкафа и гардероби.*
- (4) *В стаята има четири шкафа и четири гардероба.*
- (5) *Във всяка стая има по четири шкафа и гардероба.*
- (6) *Във всяка стая има по четири шкафове и гардероби.*
- (7) *Във всяка стая има по четири шкафа и гардероби.*
- (8) *Във всяка стая има по четири шкафа и четири гардероба.*

⁸ Анкетираните лица са редовни студенти от 3. и 4. курс на специалностите „Българска филология“ и „Български език и английски език“, както и докторанти във Филологическия факултет на ПУ „Паисий Хилендарски“.

⁹ В случаите, когато броят на обектите не може да бъде определен, респондентите бяха инструктирани да използват знака X.

Диагр. Ia¹⁰.

Диагр. Ib.

Ясно се вижда, че почти всички респонденти са посочили като правилни и семантично еднозначни изречения (4) и (8), където числителното име е дублирано, т.е. използва се като квантификатор на всяко от съществителните в съчинителната конструкция¹¹. Що се отнася до 2. и 6., възпроизвеждащи модела, за който споменава Е. Георгиева (вж. Георгиева, цит. съч.), те не само са определени като неправилни от най-голям брой анкетирани, но и са породили сериозни колебания при количествената интерпретация на обектите (*шкафове* и *гардероби*).

II. Във втората група примери съчинителната конструкция е образувана от различни по род съществителни (м.р. + ср.р.), а числителното име означава значително по-голям брой, отколкото в предходната група. Срв.:

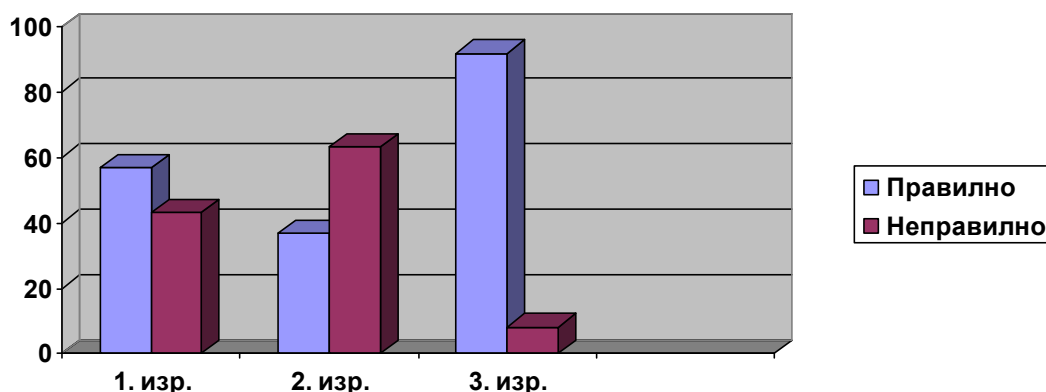
- (1) *Циркът ще гостува в двайсет градове и села.*
- (2) *Циркът ще гостува в двайсет града и села.*

¹⁰ При номериране на отделните диаграми сме използвали следните означения: с римска цифра е маркирана всяка от групите с примери, а с букви **а** и **б** – отговорите на двата въпроса: **а** (*Как ще квалифицирате цитираните изречения – правилни или неправилни?*), **б** (*Какъв е броят на обектите, представени в изреченията?*).

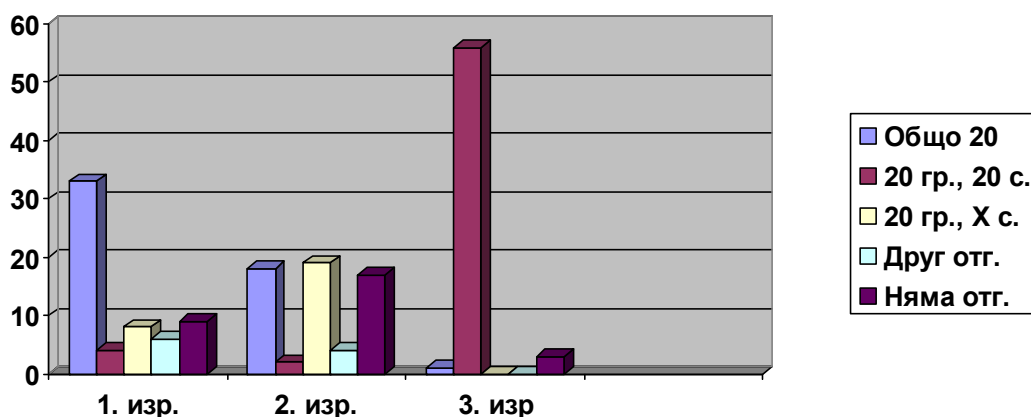
¹¹ Тази семантика е допълнително „интензифицирана“ от предлога *по* в (8).

(3) Циркът ще гостува в двайсет града и двайсет села.

Диагр. Па.

Диагр. Пб.

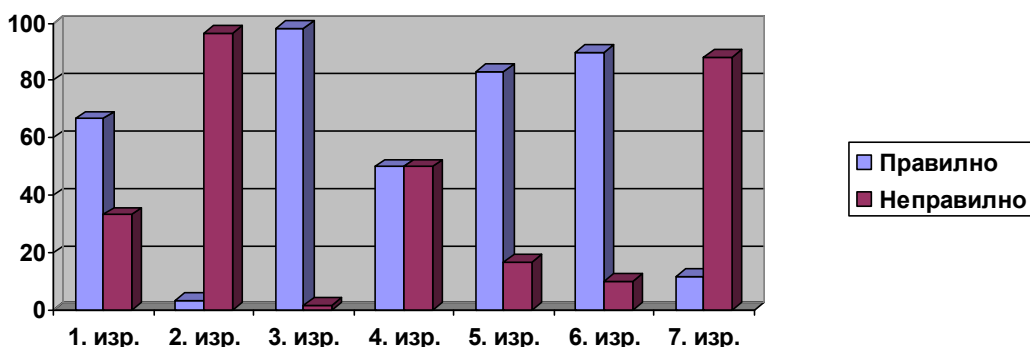

Прави впечатление, че и тук най-висок брой респонденти са посочили като граматически правилно и семантически еднозначно изречение (3), докато (1) и (2) са тълкувани вариативно. Показателно е обаче, че повече от половината участници в анкетата са „разкодирали“ количественото значение на (1) като „общ брой, съвкупност“ (Георгиева, пак там) от обекти (*градове и села*).

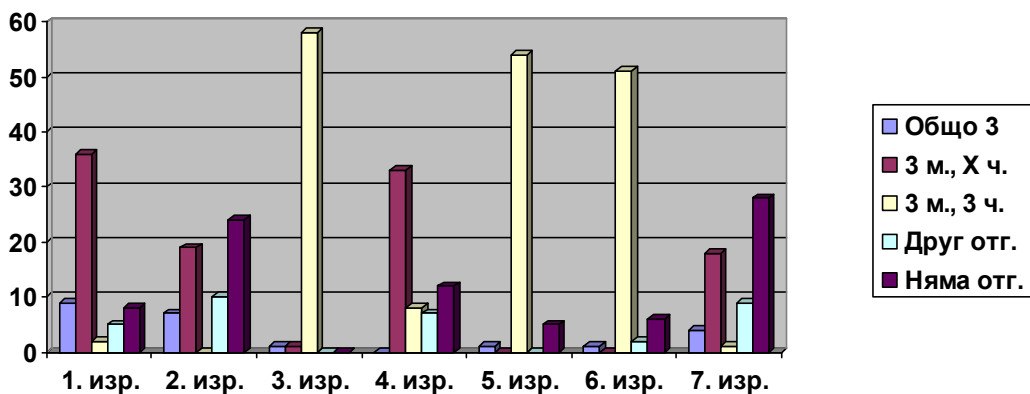
III. И в третата група изречения участват съчинителни конструкции с препозитивно числително (в (3) и (6) – дублирано), в които опорните съществителни са от различен род (м.р. + ж.р.), но квантификаторът означава малък брой (*три*). За разлика от (1), (2) и (3) следващите изречения съдържат дистрибутивния предлог *по* (в (6) той е дублиран). Срв.:

- (1) Сложих в гювеча три моркова и чушки.
- (2) Сложих в гювеча три моркови и чушки.
- (3) Сложих в гювеча три моркова и три чушки.
- (4) В гювеча се слагат по три моркова и чушки.
- (5) В гювеча се слагат по три моркова и три чушки.
- (6) В гювеча се слагат по три моркова и по три чушки.
- (7) В гювеча се слагат по три моркови и чушки.

Диагр. Ша.

Диагр. Шб.

Наблюденията върху отговорите на двата въпроса потвърждават впечатлението, че най-голям брой анкетиращи възприемат като правилни и еднозначни тези изречения, в които числителното име е употребено два пъти (като препозитивен квантификатор на всяко от опорните съществителни) – вж. (3), (5) и (6). На противоположния полюс стоят примерите, в които първото съществително е в обикновена множествена форма. Те са определени като граматически неправилни от почти всички респонденти – вж. (2) и (7).

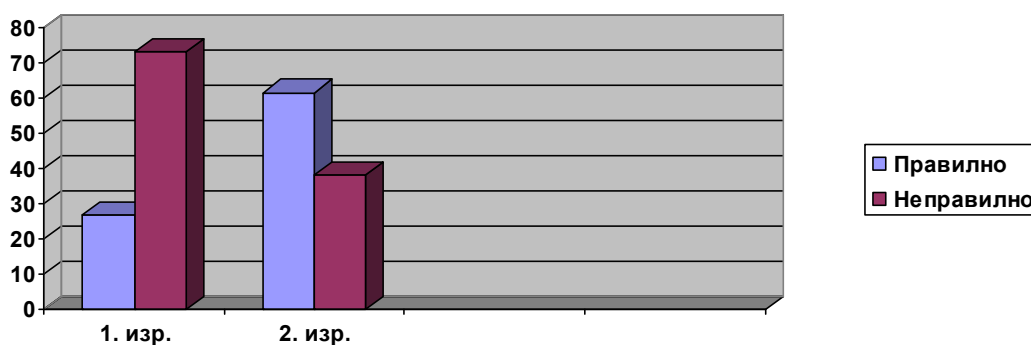
IV. Изреченията, включени в четвъртата група, са само две – срв.:

(1) Съобщението е излъчено от три радио- и телевизионни оператори.

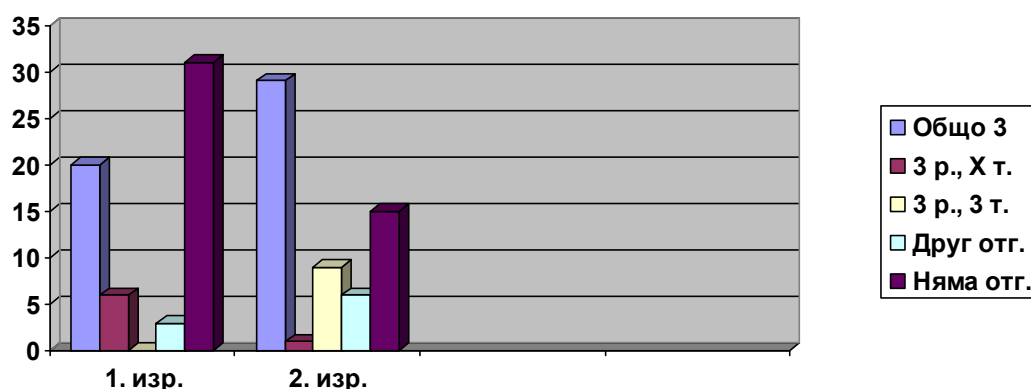
(2) Съобщението е излъчено от три радио- и телевизионни оператора.

Повод за тяхното включване в анкетата е следното изречение от Закона за обществените поръчки: *Възложителят изпраща електронен документ до БТА, до най-малко три печатни медии и до най-малко три лицензирани радио- и телевизионни оператори*, по повод на което получих запитване от колега, назначен на работа като PR специалист. Въпросът беше свързан с количествената семантика на съчинителното съчетание – дали става дума за три оператора общо, или за по три от двата вида (*радиооператори и телевизионни оператори*). Ето отговорите на анкетиранията лица:

Диагр. IVа.

Диагр. IVб.

Най-напред заслужава внимание фактът, че респондентите не са единодушни по отношение на граматическата коректност на двете изречения. Като по-правилно е определено (2), където съществителното *оператор* е в бройна форма. Що се отнася до количествената семантика на (1) и (2), тя видимо е затруднила анкетиранията. Потвърждение

на това е не само разнообразието от интерпретации, но и големият брой липсващи отговори.

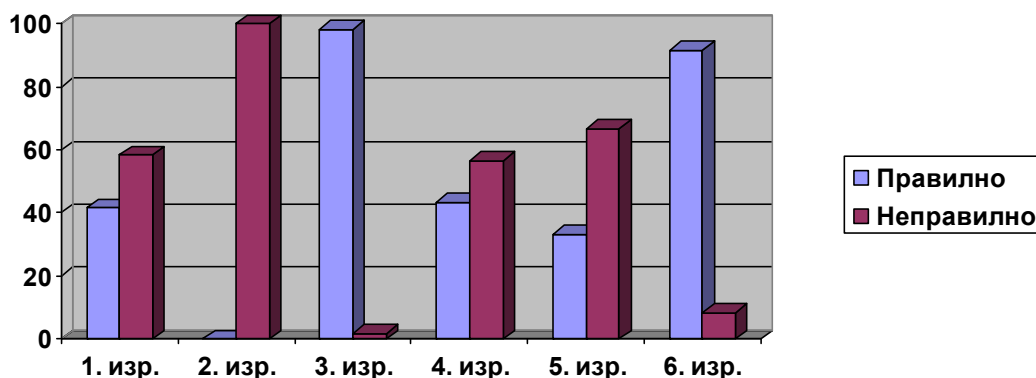
V. В последната група се включват шест примера, в които съчинителната конструкция съдържа нелични съществителни от м. р., а квантификатор е мъжкородовото числително *два*, което според П. Пашов „се свързва почти изключително с бройна форма на съществителните“ (Пашов 1978: 387) – срв.:

- (1) *Изядох два банана и портокала.*
- (2) *Изядох два банани и портокали.*
- (3) *Изядох два банана и два портокала.*
- (4) *Раздадох на децата по два банана и портокала.*
- (5) *Раздадох на децата по два банана и портокали.*
- (6) *Раздадох на децата по два банана и два портокала.*

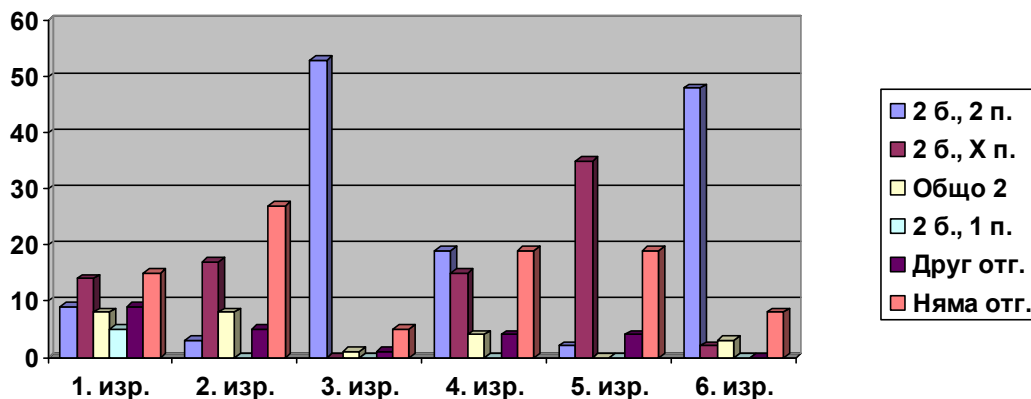
Както се вижда, три от изреченията – (4), (5) и (6), експлицират дистрибутивна семантика, носител на която е не само предлогът *по*, но и словообразователно маркираният глагол.

Ето как изглеждат диаграмите с отговорите на двата въпроса:

Диагр. Va.

Диагр. Vб.

И в двете диаграми се забелязва, че много висок процент от анкетираните са квалифицирали като граматически коректни, от една страна, и моносемантични – от друга, съчинителните конструкции с квантификатор *два* в (3) и (6). Като неправилно е определено изречение (2), докато (1), (4) и (5) са породили сериозни колебания у респондентите. Изречение (5) обаче се е оказало семантически „прозрачно“ от (1) и (4), ако съдим по това, че един от отговорите (*2 банана и неопределено количество портокали*) преобладава. Не можем да не отбележим, че отделни отговори са, меко казано, изненадващи. Такъв е случаят с изречение (1), в което според някои от участниците в анкетата става дума за общо два плода. По наше мнение обаче за изразяване на това количествено значение единствено възможно е съчетанието *един банан и (един) портокал*.

Обобщавайки резултатите от анкетата, неминуемо заставаме пред важния въпрос за причините, в резултат на които голяма част от примерите се възприемат нееднозначно от езиковите носители. Ако става дума за колебанията при отговора на въпроса за граматическата коректност на изследваните съчетания с бройни числителни, като основна причина трябва да посочим коментиранията от редица лингвисти неустановеност на самото правило за употребата на бройна и обикновена множествена форма в различните стилове на съвременния български език.

Има обаче и друга причина и тя е свързана със синтагматичната връзка между бройното числително име и постпозитивното нелично съществително от мъжки род, употребено в бройна форма. Според П. Радева и Ив. Харалампиев подобни фрази могат да се разглеждат като „устойчиви номинативни структури, в които водеща роля има препозитивното числително бройно“ (Радева, Харалампиев 1994: 72)¹². В такива случаи за говорещия се оказва по-важен акцентът върху цифрово обозначеното количество на предметите. Това би могло да обясни защо повечето от анкетираните възприемат като правилни предимно съчинителните конструкции, в които първото маскулинарно съществително (а нерядко и второто) е в бройна форма – срв.: „Затова и предпочитанията са на страната на бройната форма, тъй като тя е в състояние да представи нещо повече – множественост плюс бройност, и точно това мотивира употребата ѝ“ (Радева, Харалампиев

¹² Според Ст. Гърдев конструктивната (синтактична) обусловеност на окончателността за бройно множествено число в подобни съчетания „може да се тълкува като проява на съгласуване именно по признака ‘количествена определеност’“ (Гърдев 2000: 54).

1994: 73), а също и у П. Пашов: „Зависимостта на формата на съществителното от числителното е толкова силна, че действа, така да се каже, и от разстояние“ (Пашов 1999: 70).

Що се отнася до структурно-семантичната многозначност на много от примерите, довела до сериозни затруднения при опита на респондентите да определят броя на назоваваните обекти, тя се дължи на споменатия по-горе факт, че словосъчетанията от типа [нумератив + съчинителна именна фраза с конектор *и*] биха могли да се разглеждат и като резултат от елипса на същия нумератив пред второто съществително име. Проблемът се задълбочава допълнително, когато това второ съществително не е от мъжки род, т.е. не притежава специална бройна множествена форма¹³.

Особено важен не само от теоретична, но и от практикоприложна гледна точка е въпросът за случаите, в които се наблюдава снемане на многозначността в изследвания тип конструкции. Успешното му разрешаване би подпомогнало усилията на лингвистите, опитващи се да „моделират многозначността“ за целите на автоматичния синтактичен анализ – сложна задача, изпълнението на която „е възможно само частично поради факта, че носителите на даден език откриват актуалния смисъл на езиковите съобщения не само на базата на непосредствения контекст и на знанията си за езика, но и с помощта на своя опит, на знанията си за света и за конкретната езикова ситуация“ (Петрова 2006: 5).

Независимо от направените уговорки бихме могли да обособим няколко типа фрази, в които многозначността е снета напълно или частично:

1. Когато във фразата участват две числителни имена (във или извън дистрибутивен контекст), количествената семантика е еднозначна – срв.: (по) *четири шкафа* и (по) *четири гардероба*;

2. Когато квантификатор е числителното *два* (м.р.), съчинителната конструкция от опорни мъжкородови нелични съществителни в бройна форма се подразбира като елиптична, т.е. *два* квантифицира всяко от съществителните поотделно, а не означава общ брой – срв.: *два банана и портокала* (= два банана и два портокала);

3. Когато квантификаторът е числително, означаващо по-голям брой, а опорните нелични съществителни, първото от които е мъжкородово, са в обикновена множествена форма, количеството се възпри-

¹³ Наличието на бройна форма при второто съществително от м. р. би могло да се окаже индикатор за елипса на неговия квантификатор – същото числително име, употребено в препозиция спрямо координационната фраза.

ема като сумарно, т.е. в математически смисъл квантификаторът е изведен „пред скоба“ – срв.: *двайсет [градове и села]*;

4. Когато мъжкородовото нелично съществително след квантификатора е в бройна форма, а второто съществително също е от м.р., но е употребено в обикновена множествена форма, количественото значение се възприема като точно определено при първото съществително или като неопределено – при второто (срв.: *четири шкафа и гардероби*).

Анализираните примери показват убедително, че при езиковото броене на два обекта, именувани от съществителни в координационна фраза, повторението на числителното бройно име се оказва по-успешна (и препоръчителна) стратегия в сравнение с елиптирането му пред втората именна опора, ако говорещият субект желае да представи количеството на всеки от обектите, а не общия им брой. Смятаме, че това повторение може да се разглежда като една от проявите на задължителния (граматически) плеоназъм¹⁴ в съвременния български език.

ЛИТЕРАТУРА

Бали 1955, ел. изт.: Балли, Ш. *Общая лингвистика и вопросы французского языка*. [Bally, Ch. Obshtaya lingvistika i voprosy frantsuzkogo yazyka.] Москва: Изд. иностр. лит., 1955; <http://www.booksite.ru/fulltext/sharl/text.pdf> (ползван на 28.09.2016 г.).

Георгиева 1964: Георгиева, Е. Някои въпроси във връзка с употребата на бройната множествена форма на съществителните имена от мъжки род. [Georgieva, E. Nyakoi vaprosi vav vrazka s upotrebata na broynata mnozhestvena forma na sashtestvitelnite imena ot mazhki rod.] // *Български език*, 1964, кн. 2 – 3, 214 – 216.

Гърдев 2000: Гърдев, Ст. *Числото в реч*. [Gardev. St. Chisloto v rech.] Русе: ЛЕНИ – АН, 2000.

Николаев 2001: Николаев, Б. *Българските числителни*. [Nikolaev, B. Balgarskite chislitelni.] София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2001.

Осенова 2009: Осенова, П. *Именните фрази в българския език*. [Osenova, P. Imennite frazi v balgarskiya ezik.] София: Ето, 2009.

Пашов 1978: Пашов, П. По някои въпроси на числителните имена като част на речта. [Pashov, P. Po nyakoi vaprosi na chislitelnite imena

¹⁴ Срв.: „Задължителният граматически плеоназъм изисква едно и също понятие да бъде изразено два или повече пъти в една и съща синтаagma“ (Бали 1955: 169) – преводът е мой, К. Ч.

kato chast na rechta.] // *Помагало по българска морфология. Имена.* София: Наука и изкуство, 1978, 384 – 396.

Пашов 1999: Пашов, П. *Българска граматика.* [Pashov, P. *Balgarska gramatika.*] Пловдив: Хермес, 1999.

Пенчев 1993: Пенчев, Й. *Български синтаксис. Управление и свързване.* [Penchev, Y. *Balgarski sintakis. Upravlenie i svarzване.*] Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 1993.

Петрова 2006: Петрова, И. Моделиране на многозначността при автоматичния синтактичен анализ. [Petrova, I. *Modelirane na mnogoznachnostta pri avtomatichniya sintaktichen analiz.*] // *Български език*, 2006, кн. 2, 5 – 13.

Радева, Харалампиев 1994: Радева, П., И. Харалампиев. Реквием за бройната форма на съществителните имена от мъжки род. [Radeva, P., Iv. *Haralampiev. Rekviem za broynata forma na sashtestvitelnite imena ot mazhki rod.*] // *Проблеми на българската разговорна реч*, 1994, кн. 2. Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 67 – 76.

Тодоранова 2010: Тодоранова, А. Към въпроса за употребата на бройната форма в „езика на медиите“. [Todoranova, A. *Kam vaprosa za upotreбата na broyna forma v „ezika na mediite“.*] // *Актуални проблеми на съвременната българска книжовна норма.* Пловдив: Контекст, 2010, 169 – 177.